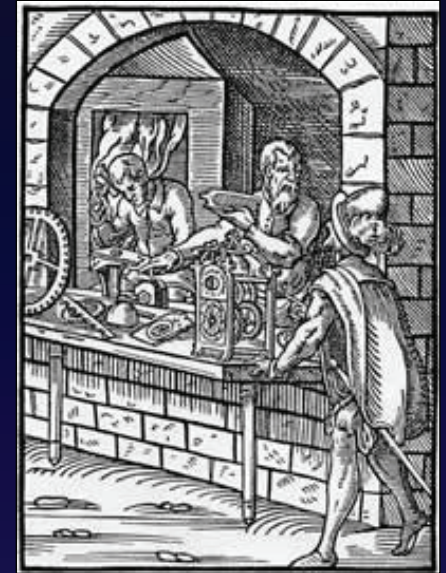

Antropologie novověku

Vymezení obsahu předmětu

1. Časové vymezení

Periodizace dějin je vždy určitou dodatečnou konstrukcí, která vychází ze zájmu vymezit oblast historického zájmu.

Počátek ani konec dané epochy není možné vymezit jednotlivým rokem a v různých oblastech se taková periodizace může i značně lišit.

Chronologie období novověku :

Raný novověk

Počátek

nejčastěji 1492 – objevení Ameriky
Kryštofem Kolumbem

1517 – uveřejnění 95 tezí o reformaci
církvě Martina Luthera

1526 – bitva u Moháče

Konec raného novověku

1789 Velká francouzská revoluce

Vrcholný novověk

Různé datování různými autory.

Často 1789-1914 – toto období nazýváno dlouhým 19. stoletím

Moderní dějiny

1914 -

počátek první světové války až
současnost

Období našeho zájmu tvoří 16. až 18. století

Duchovně-kulturní vzmach renesance a humanismu

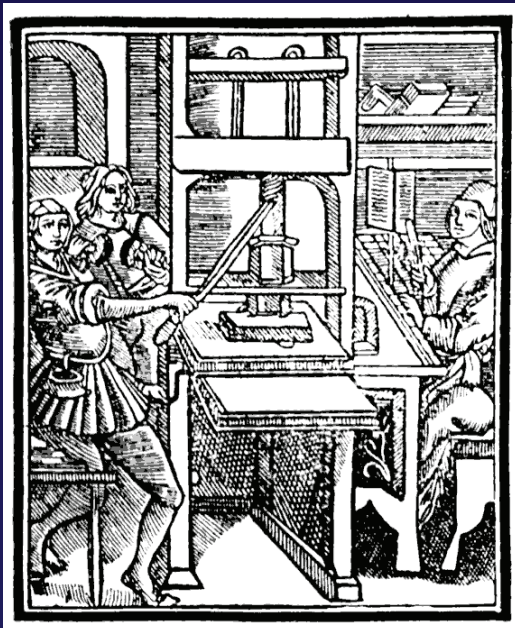
Objevitelské zaoceánské výpravy Španělů a Portugalců

Protestantská reformace

Vznik nového typu státu (teritoriální vedený panovníkem jako jeho představitelem)

Rozšíření knihtisku kolem roku 1447 Johannes Gutenberg

Rozvoj vědy (kartografie, fyzika, astronomie, medicína)

2. Geografické vymezení

3. Metodologické vymezení

Studium dějin kultury prochází od 70. let 20. století řadou dynamických změn.

Vedena diskuze nejen o metodách a interpretacích, ale i o samotném předmětu historického studia.

Krize všezahrnujících dějinných koncepcí, kritika myšlenky kontinuálního pokroku (modernizace, racionalizace).

Nestačí popis a analýza politických, vojenských a hospodářských dějin („velkých“ dějin).

Rozvoj mezioborových výzkumů kulturněhistorických disciplín (antropologie, archeologie, etnografie, sociální historie, studia každodennosti, dějiny mentalit, demografie atd.)

Antropologie a studia dějin kultury

Dnešní pojetí kultury stále výrazněji zahrnuje antropologický aspekt.

Historické bádání o sociokulturní problematice postupně začalo reflektovat metody a teorie sociální a kulturní antropologie a její pojmosloví.

Okruh témat historického bádání se aplikací těchto metod velmi rozšířil.

Rozvoj studia vztahu člověka a prostředí v minulosti, antropologie města a venkova a jejich vzájemných interakcí, struktura rodiny, generační poměry, dětství, stáří, postavení muže a ženy ve společnosti, problémy normálnosti a nenormálnosti ve společnosti, člověk a instituce atd.

Historická antropologie

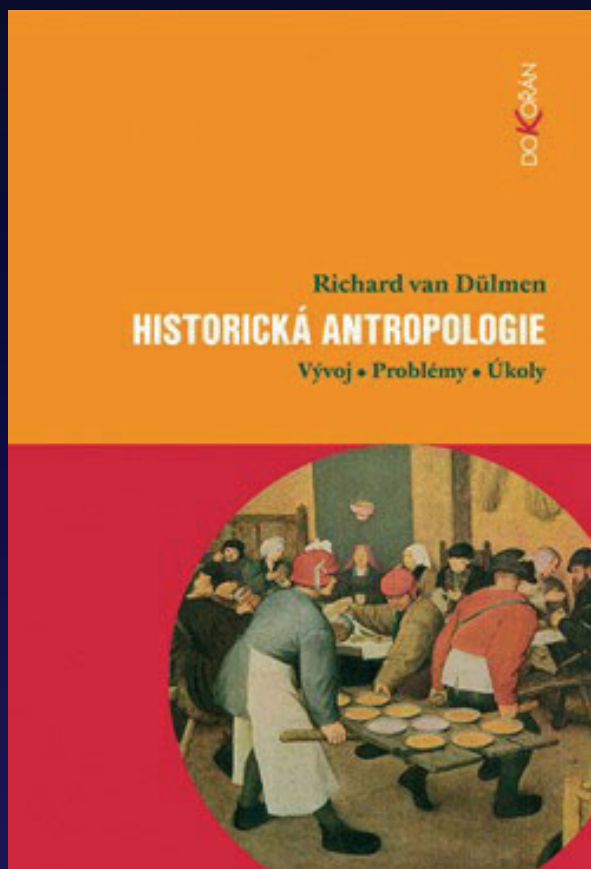
Definice

Velmi problematická, jednotná definice neexistuje

Do značné míry vymezena tematicky

Pokus zachytit dobové vnímání dějinných událostí jejich aktéry

Historická antropologie (angl. anthropological history, něm. historische anthropologie) je historická disciplína, která se zabývá konkrétním jedincem v dějinách. Zkoumá jeho jednání, postoje, pocity, způsob myšlení a snaží se je interpretovat v rámci jeho dobového způsobu vnímání.

Richard van Dülmen (1937-2004) – jeden z hlavních představitelů a tvůrců současného pojetí historické antropologie

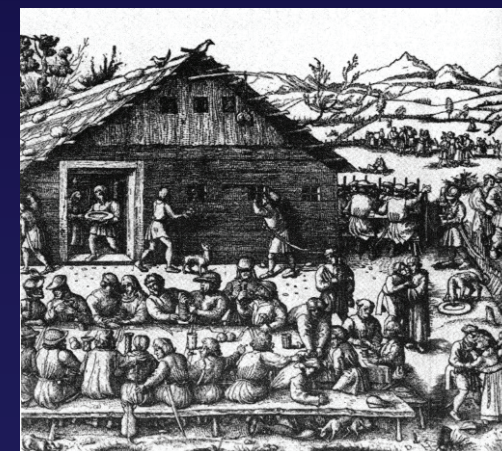
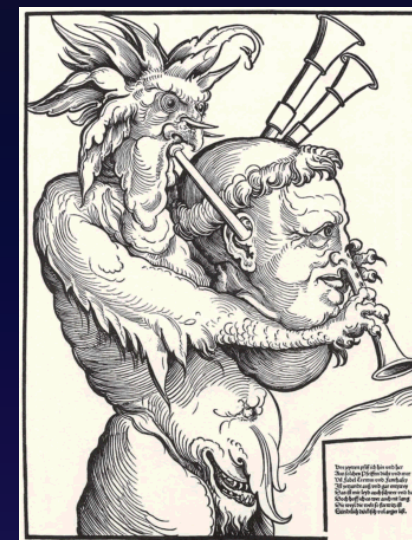
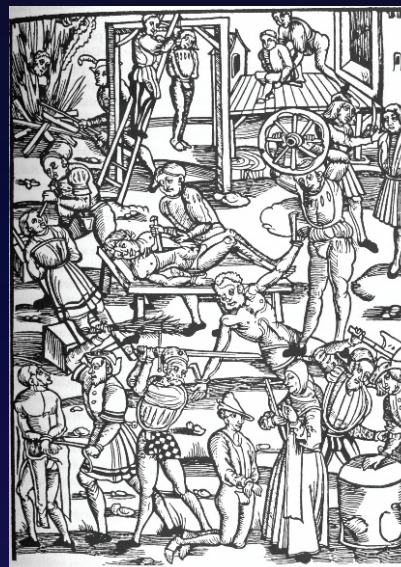
Dülmen, R.: Historická antropologie. Vývoj, Problémy, úkoly. Praha 2002

Historická antropologie jako směr historického bádání vznikla na přelomu 70. a 80. let 20. století a ve svých metodách vyšla z kulturní antropologie, sociálních dějin, dějin lidové kultury, mikrohistorie, dějin mentalit a dějin každodennosti.

Tematicky i metodicky se vymezila vůči tradiční makrostrukturální historiografii, která vnímá dějiny jako relativně jednotný lineární vývoj a v jeho rámci studuje ne jedince, ale společenské vrstvy a třídy a strukturální procesy jako je např. modernizace či urbanizace apod.

Jedním z hlavních problémů, které se historická antropologie snaží řešit je hranice, která vzniká mezi tzv. objektivními dějinnými strukturami a subjektivním chováním. Jinak řečeno, do jaké míry je člověk ve svém chování omezován svým prostředím (které je výsledkem dějinného vývoje) a do jaké míry je schopen v tomto prostředí uplatnit svou individualitu.

Pokus o rekonstrukci minulosti tak, jak ji prožívali její účastníci

Předpoklad uzavřenosti, autonomnosti a do jisté míry nepochopitelnosti lokálních kulturních systémů (dnes přírodní národy, v minulosti „známí“ v Evropě)

Některá témata antropologie novověku

Člověk v průběhu života (početí, těhotenství, porod, šestinedělí, dětství a jeho vnímání světem dospělých, dospívání, výchova a vzdělání, sňatek a manželské soužití, stáří, zaopatření ve stáří, smrt a pohřeb).

Domácnost a rodina (jedinec v sítích rodinných vztahů, kultura bydlení, stravování, stolování, atd.).

Člověk a jeho sociální interakce (pokrevní a nepokrevní příbuzenské vztahy, sousedské vztahy, člověk začleněný do hierarchické společnosti, čest a sociální postavení)

Venkov a město dva různé světy

Člověk a víra (náboženské a pověrečné představy, magie atd.)

Člověk na okraji společnosti (trestní právo v raném novověku)

Práce a volný čas (cestování, zábava, hry atd.)

A další.....

Doporučená literatura:

Bůžek, V. - Král, P. (edd.): *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

Miller, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé – Město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*, Praha 2006

Burke, P.: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.

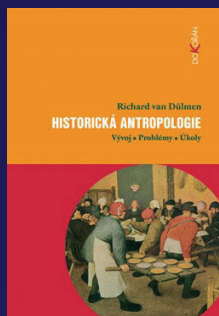
Dülmen, R. van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl I. Dům a jeho lidé*, Praha 1999.

Dülmen, R. van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl II. Město a vesnice*, Praha 2006.

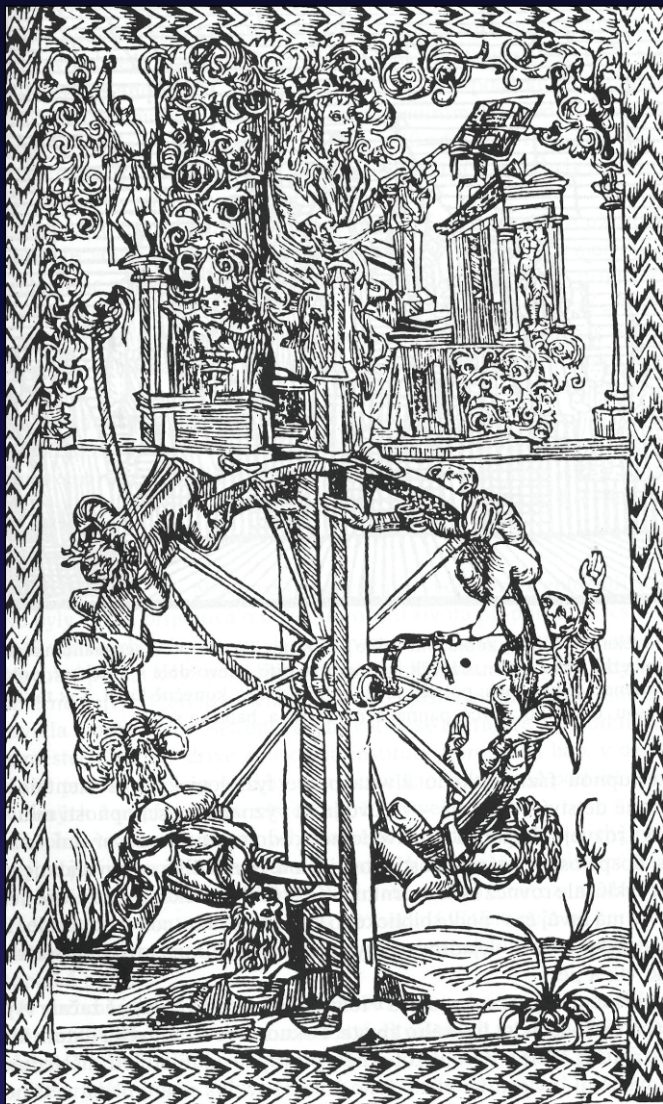
Dülmen, R. van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl III. Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006.

Dülmen, R. van: *Historická antropologie. Vývoj - problémy - úkoly*, Praha 2002.

Petráň, J. a kol.: *Dějiny hmotné kultury II*, Praha 1995-1997.

Životní cyklus člověka v raném novověku

Symbolické vyjádření běhu života.
Básník a kolo Fortuny. Dřevořez
v díle F. Petrarky vydaném v Praze 1501.

Sedm etap života.
(rukopis z 15. století)

Životní cyklus člověka v raném novověku

V tehdejší učeném pojetí průběh života vnímán nejprve cyklicky a poté stupňovitě s vzestupnou a sestupnou fází.

Jednotlivá dělení se lišila a zpočátku nezahrnovala žádné přesné věkové údaje a jejich určení bylo pouze rámcové.

Jednotlivé stupně nebyly vnímány v rámci života jednotlivce, ale spíše se vztahovaly ke skupinám vrstevníků, kteří sdíleli určitá schémata v chování a v oblasti přípustného a zakázaného.

Ve starším období raného novověku životní cyklus znázorňován jako kolo života často znázorňující roli štěstěny v jeho průběhu, později stupně života vyjadřující vzestupné a sestupné fáze života.

Průběh života nejprve členěn na 7 fází později 12 fází v šestiletém rozdělení.

Životní cyklus člověka v raném novověku

Sedmero věků člověka – J.A. Komenský *Orbis sensualium pictus* – Norimberk 1658 (dítě, pachole-děvčátko, mládenec-děvče, jinoch-panna, muž-žena, stařec-stařena, kmet-babička sešlá).

Věk žen, G. Altzenbach, mědiryt, 1650.

Narození dítěte – velká událost v životě domácnosti

Narození dítěte znamenalo naplnění sňatku.

Mít děti a být plodným bylo v novověku nezbytné k tomu, aby člověk mohl požívat plné úcty a všech práv. Mít děti bylo samozřejmostí a záměrem.

Bezdětnost považována za boží trest.

Pro a proti těhotenství

V lidové kultuře se lidé většímu počtu dětí většinou nebránili – považovali těhotenství za boží úděl.

Negativní vnímání bezdětného manželství – na vině byla většinou žena, ale i bezdětní mužové byli často vystaveni posměchu.

Mnoho návodů jak zajistit plodnost – vycházely z dřívějších tradic, ale pronikaly i do „lékařských“ spisů. (např. snědení žaludu, pomazání ženina pupku oslím mlékem, pohazování novomanželů různými plodinami apod.).

Ovšem používaly se i prostředky proti otěhotnění – odvary z majoránky, rozmarýnu a četné pověrečné a magické praktiky.

Odsuzování snah zabránit těhotenství ze strany církve – v lidové tradici se např. v manželství s více dětmi tolerovaly.

Ostré odsuzování svobodných matek a nemanželských dětí v lidové kultuře, církvi i vrchnostenské správě. Nebezpečné důsledky forem soužití a hospodářského chodu společnosti.

Potraty a novorozenecká infanticida

Prováděny zejména v případě nemanželského otěhotnění.

Často mladé dívky, děvečky, služky – strach ze společenského opovržení a potrestání. Utajování těhotenství a případné zabití novorozeněte.

Prostředky pro potrat různé zejména nápoje z jedovatých bylin nebo zvedání těžkých břemen, skákání z výšky či tlačení na břicho.

Následovaly velmi přísné tresty jak pro vlastní matky tak osoby které jim při potratu či zabití dítěte pomáhaly – většinou smrt a často i mučení.

Jedním z trestů vražedkyně novorozence bylo uložení do země a probití srdce kůlem.

Období před porodem

Zjišťování těhotenství – zejména ve venkovském prostředí dlouho nejistota o těhotenství, často sama těhotná dlouho nevěděla, vynechání menstruace nebylo průkazným znakem, jasnější až ve druhé polovině – břicho (život) a pohyby plodu.

Možné omyly nezkušených porodních bab či sousedek – falešné těhotenství

Ve šlechtickém prostředí pozorněji sledováno – již při vynechání menstruace se hovořilo o tzv. „naději“.

Příznaky těhotenství nejasné i podle „učených knih“ – např. podle knihy Matouše Dačického z Wolkenberga *Zahrádka růžová žen plodných* z roku 1576 se za příznaky těhotenství považovaly – bolest hlavy, závratě, těkavé oči, zřetelnější pulz, bolesti a tvrdnutí prsou, zvracení, bolest v podbřišku, střídání nálad a chuť jíst nepoživatelné látky.

Výjimečnost ženy v období těhotenství

Těhotná žena zažívala v období raného novověku na jedné straně určité výjimečné postavení, ale na druhé straně ji ekonomická nutnost a chod hospodářství nutily zejména u chudších vrstev společnosti zastávat téměř veškeré práce až do vysokého stupně těhotenství.

Od zjištění těhotenství byla žena vnímaná jako někdo, kdo se ocitl v trvalém ohrožení. Těhotenství opředeno množstvím pověr a praktik.

Těhotná žena a její plod pod vlivem nečistých sil – mnoho praktik mělo ochránit ženu i plod a umožnit jeho udržení a řádný vývoj v těle matky.

Převládalo také přesvědčení o určitém nebezpečí ženy, která byla v tomto stavu (některé druhy práce se nezdaří, koně se splaší atd.).

Žena v těhotenství se neměla, pokud to nebylo např. z pracovních důvodů nezbytné, zdržovat mimo domácí prostor.

Ochrana těhotných žen i právně – soudní případy byly často pozastaveny a na těhotných nebylo možné uplatňovat útrpné právo.

Výjimečnost ženy v období těhotenství

Doporučení správného chování budoucí matky tak, aby neublížila svému nenarozenému dítěti.

Žena nesměla moc běhat, skákat, zdvíhat nebo nosit těžká břemena, neměla se koupat v příliš horké lázni, nesměla si nechat otevírat žíly.

Nedoporučovaly se prudké změny teplot a nálad (úlek, hněv, strach).

Stravování mělo být přiměřené. Existovala domněnka, že některá jídla ucpávají přívodové cesty, které vyživují dítě.

Nedoporučovalo se jíst tučné a těžké pokrmy (semena bobů, jáhly, hovězí maso, mléko, sýr), kaštany, plané trnky, rýži a pití těžkých červených vín.

Naopak se doporučovalo jíst kuřata, skopové a telecí maso, slepičí vejce, rozličné kaše a bílé víno.

Porod v raném novověku

Narození dítěte očekáváno s radostí, ale i s obavami – každý porod představoval pro matku i dítě smrtelné ohrožení.

Např. v Anglii umíralo přímo při porodu až 7% žen a mnohé další zemřely na poporodní komplikace, zejména infekce.

Přežití matky i dítěte považováno za dar boží a je předmětem oslav.

Porodu se většinou nenechával volný „přirozený“ průběh – dělala se celá řada opatření proto, aby proběhl zdárně.

Při porodech uplatnění zkušeností, základních lékařských znalostí a pověrečných praktik.

Porod v raném novověku

Porod především záležitostí žen

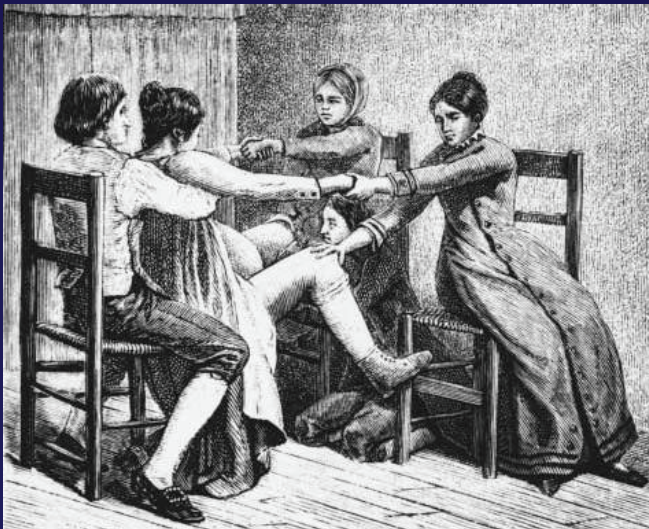
pomoc sousedek, zkušené starší ženy, porodní báby. Přítomnost lékaře kromě nejvyšších vrstev běžnější až od 18. století.

Muži v domě z účasti při porodu většinou vyloučeni

extrémní případ doložen z Hamburku 1521 upálen lékař přihlížející porodu v ženském přestrojení

výjimky - ženy rodící na mužově klíně

zvyk „*stát po boku ženy v její těžké hodině, aby pak s ní měli v životě více trpělivosti*“

Lékařské znalosti a lidové „pověrečné“ praktiky při porodu

Znalosti o početí a těhotenství vycházely dlouho z antické lékařské vědy a filozofie.

Aristoteles – jediným a výhradním činitelem početí je muž, žena je pouze nádoba, ve které plod dozrává.

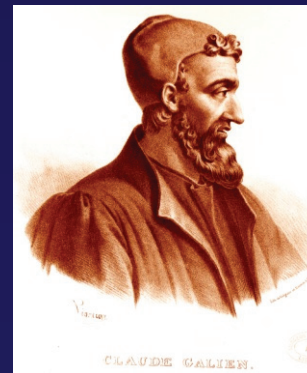
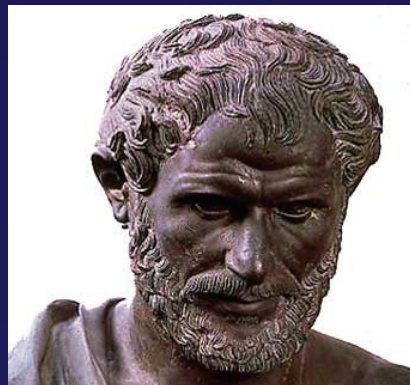
Galénos – přiznává i ženě podíl na vzniku nového života.

Spor přívrženců těchto škol až do 17. století.

1672 Reinier De Graaf – teorie o existenci vajíčka ve vaječnících a jeho zrání ve folikulu.

Odpor u Aristotelových přívrženců –

Pierre Roussel v 18. století *„Nevím, jestli se ženy smíří s názorem, který je staví na úroveň slepic“*

Od 16. století vychází i „odborná“ porodnická literatura

1513 německý lékař Eucharias Rösslin „*Der Schwangeren Frauen und Hebammen Rosengarten*“ - rychlé rozšíření po celé Evropě.

1519 český překlad lékaře Mikuláše Klaudiána „*Zpráva a naučení ženám těhotným a babám pupkořezným*“

Další příručky následovaly.

Snaha nabídnout terapeutické postupy použitelné při „odborném“ i laickém porodu.

Fyziologický porod – tišení a uklidňování rodičky, příprava porodního pole, vyšetřování správné polohy dítěte.

Komplikované porody

V případě odchylek od fyziologického porodu byla šance na přežití rodičky i dítěte poměrně malá.

Komplikované případy – časté zabití dítěte v těle matky a jeho vytažení po kusech.

Císařský řez známý ale použití jen výjimečně – většinou u mrtvých žen při pokusu o záchraně dítěte.

Historicky doložený úspěšný zákrok 1610 Jeremias Trautman z Wittenbergu. Ale hluboko do 19. století úmrtnost vysoká.

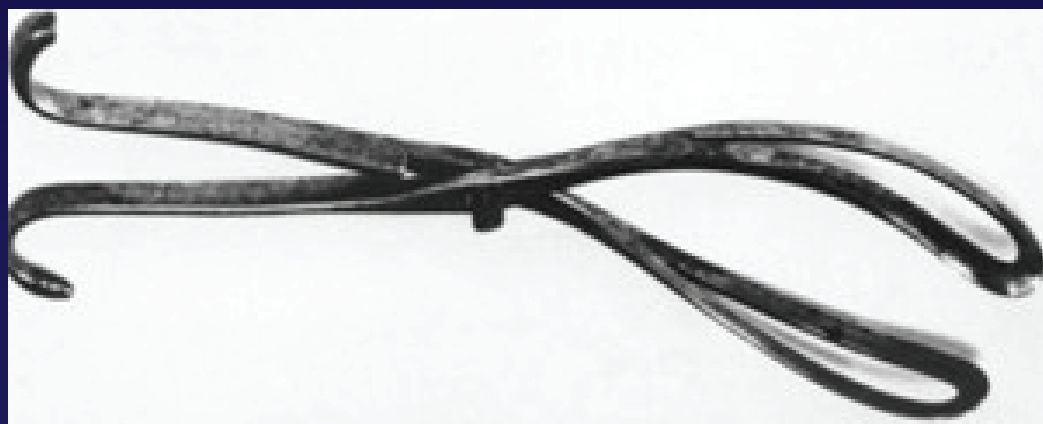

Komplikované porody

U komplikovaných porodů se užívalo různých chirurgických nástrojů

Většinou se jednalo o různé háky. Průlomový vynález porodnických kleští.

Na přelomu 16. až 17. v rodině Chamberlainů – střežené rodinné tajemství předávané z generace na generaci – pravá konstrukce těchto kleští odhalena až roku 1818. Mezitím byly ovšem vyvinuty i jinde a úspěšně používány.

Porodnické kleště André Levreta
(1703-1780)

Porodnické nástroje rodiny
Chamberlainů (17. století)

Magické a lidové praktiky při porodu

Uspíšení a usnadnění porodu – různé praktiky – napařování, podkuřování, natřásání rodičky, čichání ke smrdutým věcem, pití kořalky apod.

Ochrana při porodu – kladení ostrých železných předmětů pod lože rodičky (sekera, nůžky).

Rozšířená víra v předurčení osudu dítěte (v českém prostředí sudičky – předurčovaly počet let dožití, bude-li bohaté nebo chudé, jakou sejde smrtí)

Ve vyšších vrstvách – hvězdopravci, astrologové, vykladači osudu.

Astrologové
věstící osud
narozného
dítěte.
Dřevoryt z
porodnické
příručky J.
Rueffa 1554.

Magické a lidové praktiky spjaté s porodem

Mnohým přikládána větší důležitost než lékařským postupům

Drahé kameny zavěšené v průběhu těhotenství na krku a levé ruce

Podkuřování rodidel holubím nebo čapím trusem

Urychlování porodu pomocí uměle vyvolaného kýchání

V průběhu porodu přivázání srdce z čerstvě zabité slepice na levé stehno rodičky

Přetržení uzdičky pod jazykem novorozeněte aby se mohlo dítě normálně vyvíjet (záněty, vykrvácení)

Porodní praxe u nižších sociálních vrstev

Nové poznatky medicíny pouze omezeně.

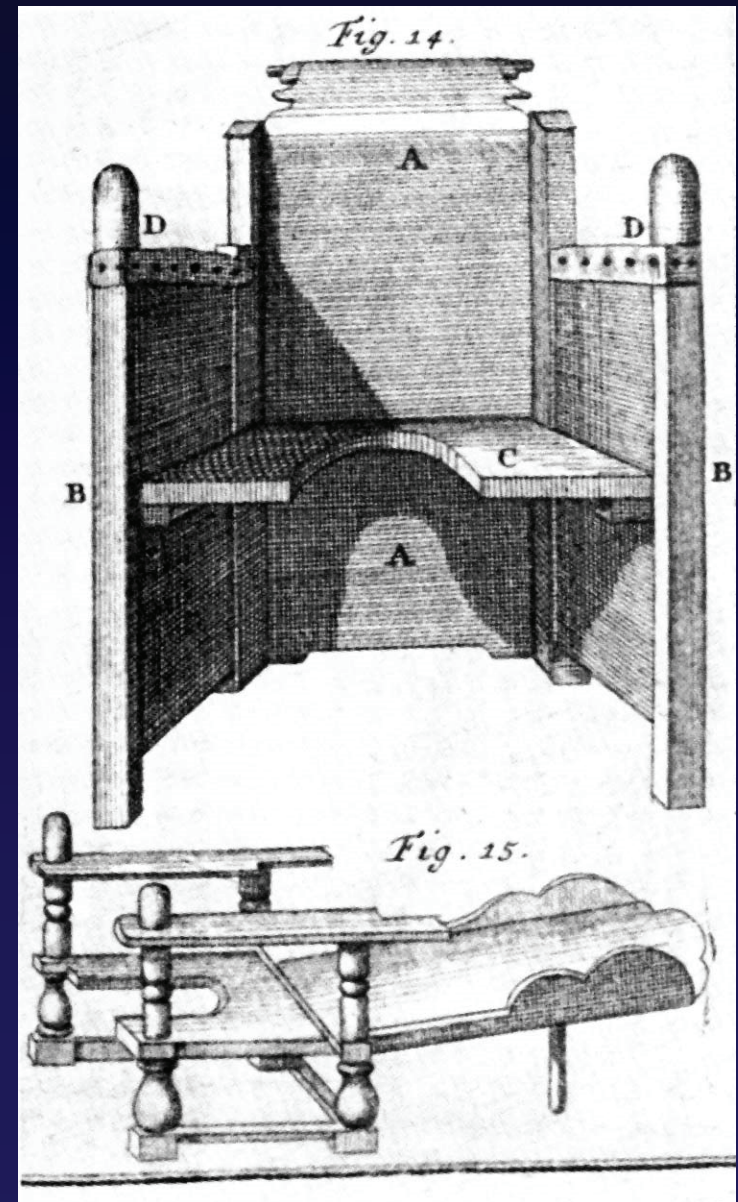
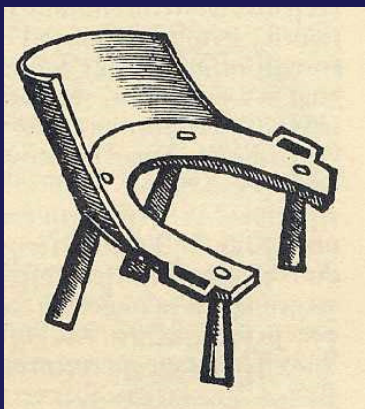
Nejčastěji domácí porod za asistence sousedek.

Nedostatek porodních báb zejména na venkově, ve městech lepší situace.

Poznatky pouze z tradice a z vlastních empirických zkušeností.

Pomůcky při porodu pouze základní – porodní křesla, nůžky na přestřížení pupeční šňůry.

Povinné školení porodních bab až ve druhé polovině 18. století.

Porod v rodině aristokrata (*Tractat von Kranckheiten schwangerer und gebährender Weibspersohnen*, Strassburg 1732)

Porodníci asistovali při porodu až od 18. století většinou u bohatších vrstev při komplikovanějších porodech.

Období po porodu

Po porodu žena uložena do nejlepší postele v domě často v rohu světnice a oddělena plátěnými plentami (koutnicemi).

Dítě po porodu vykoupáno v teplé vodě a někdy pomazáno olejem. Koupele potom každý den – uši se měly před proniknutím vody chránit.

Dítě zabaleno do povianu a rituálně předáno matce a uloženo k levému prsu co nejbližší srdci.

Věřilo se, že ve společném loži „vytáhne“ matka z dítěte všechny případné neuhy.

Ve vyšších vrstvách společnosti, pokud to bylo možné tak zpočátku obstarala kojení přivolaná kojná – soudilo se, že mlezivo šestinedělky je pro dítě škodlivé. Teprve v 18. století bylo toto přesvědčení vyvráceno a doporučovalo se kojit co nejdříve.

Měšťanka po porodu.
Žlutický kancionál
z roku 1558.

Žena po porodu a kojná. Dřevořez na titulní straně *Knihy lékařství mnohých v stavu manželském potřebných* (Olomouc 1609).

Křest – sociální potvrzení narození dítěte

Norimberský křestní ceremoniál, kolem roku 1600.

Křtem se z malého stvoření stala sociální bytost, člověk se jménem a místem v rodině i společnosti.

Žít bez křtu znamenalo vyvržení ze společnosti.

Křest – církevní svátost – zažehnáno nebezpečí pro duši dítěte vyplývající z prvotního hříchu.

Smrt nepokřtěného dítěte vnímána jako obrovská tragédie. Zejména pro dítě, které čekalo věčné zatracení.

Smrt pokřtěného novorozeněte vnímána daleko méně tragicky.

Křest dítěte v případě nezbytí porodní báby, obvykle 2 až 3 den po porodu v kostele, u movitějších lidí i doma.

Vhodný výběr kmotrů a kmoter – duchovní otcové a matky, značná role v budoucím životě dětí, svědkové legitimního narození dítěte, při úmrtí rodičů vyživovací povinnost.

Volba jména – po rodičích či kmotrech, jména světců po jejichž ochranu dítě spadalo. Módní vlny podléhající společenským vzorům.

Oslava narození a křtin dítěte na Chebsku v 18. století.

Rituální očištná koupel

Po oslavách křtin následovala v některých oblastech rituální koupel – spojeno s očištnými rituály (např. plivání do vody pro ochranu dítěte apod.)

Vodě z rituální koupele byly připisovány magické vlastnosti – pečlivá volba místa vylití (u chlapců např. u jasanu, buku, javoru aby byl zdravý, otužily a vysoký, u děvčat k jabloni, aby bylo milé, sladké a příjemné)

Rodička v šestinedělí

Po porodu nastalo období, kdy byla rodička považována za nečistou, byla odloučena od okolí a podrobována různým omezením.

Období 6 neděl po porodu bylo považováno za velmi nebezpečné a rodička s novorozencem byli vystaveni působení zlých sil.

V tomto období byla sama nebezpečná, protože se věřilo, že vyvolává negativní reakce lidí, zvířat, věcí i živlů.

Po porodu žena uložena a izolována tzv. koutě umístěném v levém rohu čelní strany světnice – oddělena od okolí většinou plátěnými plentami (koutnicemi).

Tento prostor představoval posvátné místo a magickou ochranu matky i dítěte. Měl samozřejmě praktické, hygienické a estetické funkce – klid a soukromí rodičky.

Do prostoru kouta měla přístup většinou pouze porodní bába a později matka a kmotra.

Žehnání kouta knězem

Rodička v šestinedělí

Společenská izolace šestinedělky – její přítomnost na poli, vesnici a jiných veřejných místech může působit různé živelné pohromy (krupobití, požár, povodeň) neúrodu, úhyn dobytka atd.

Omezený pohyb rodičky v rámci domu, ale do sklepa na půdu či dvůr již nesměla.

Kritická byla hraniční místa (rozcestí, ploty atd.) a období dne (poledne, půlnoc, svítání, soumrak).

Omezení činností – práce na poli a zahradě, čerpání vody ze studny, pečení chleba, krmení zvířat, praní prádla atd.

V době šestinedělí bylo zvykem přinášet do domácnosti rodičky různé pokrmy a dary na přilepšenou (nošení do kouta).

Pro ukončení šestinedělí různé přechodové rituály – postupně zakotven církevní obřad tzv. uvádění v kostele.

Zejména z ekonomických důvodů byl obřad uvádění v kostele někdy uspíšen a proběhl např. už 3 týdny po porodu. V lidové kultuře se však vyžadovalo dodržování omezení a zákazů po dobu 6 týdnů.

Slavnosti šestinedělek

Po návratu z kostela často následovala hostina a oslavy určené ženám (na počátku raného novověku a někde i v pozdějších obdobích bylo dokonce mužům zakázáno se oslav účastnit). Později se mohli závěru oslav účastnit i ženatí muži.

Často velmi bujaré a nákladné oslavy – četná kritika ze strany vrchnosti a církve. Taková oslava mohla zcela zruinovat a zadlužit chudší domácnost.

Slavnost šestinedělek, dřevoryt, kolem roku 1500.